

AZ ETNIKAI KÖZÖSSÉGEK HELYZETÉNEK ALAKULÁSA A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN

HÓDI SÁNDOR

ELŐZETES GONDOLATOK

1990 körül nagyot fordult a világ, amely új távlatokat és lehetőségeket nyitott meg a térség népei számára, másrészt új kihívásokat és veszélyeket idézett fel. A társadalmi-gazdasági válság elmélyülésével, az államháztartás hiánya miatt, mind kevesebb pénz jutott az oktatásra, művelődésre, ami nemzetiségi, vallási és egyéb ellentétek kiéleződéséhez vezetett. Sorra születtek a nyelvhasználatot és a magyar nyelvű művelődést sújtó törvények, a kisebbségeket sújtó különféle rendelkezések. A szemben álló felek közötti küzdelem csendben, békésen a felszín alatti mélyben folyik, ezek a konfliktusok azonban bármikor felforrósodhatnak, tűzfészekké alakulhatnak, ahogyan azt Jugoszlávia széthullásának az esete példázza.

Hiba volna szemet hunyni s meddő kísérlet volna letagadni az etnikai közösségek közötti mélyülő ellentéteket. A túltengő nacionalizmus, amely a XX. században járványként fertőzte meg az egész földgolyót, s nagy szerepet játszott az I. és II. világháború előidézésében, ma is gerjeszti ezeket az ellentéteket. De nem lehet mindent a nacionalizmusnak, a belátás hiányának, a feudális múlt örökségének a számlájára írni. Az erős állami centralizációval, a helyi önkormányzatok háttérbe szorításával, az etnikai arányok erőszakos megváltoztatásával, más népek jogfosztásával, a kisebbségek kiüldözésével vagy beolvasztásával stb., a nemzetiségi ellentétek mindennapjaink részét képezik, amelyeket bűn volna takargatni és elhallgatni. Nem véletlen, hogy a legsúlyosabb nemzetiségi ellentétek a Balkánon és a Kárpát-medencében jelentkeznek, hiszen sehol sem hiányzik annyira a készség a nemzetiségi kérdések tanulmányozására, az ellentétek megoldásmódjának a keresésére, mint itt.

Sajnos, az uralkodó politikai köröknek még mindig nem érdekük az ellentétek feloldása és felszámolása, a kérdéssel foglalkozó kutatóknak azonban nem lehet más dolguk, mint az ellentétek természetének felderítése, és a megoldások keresése az etnikai feszültségek csökkentésére.

HOGYAN ÉRTÉKELIK SAJÁT ETNIKAI KÖZÖSSÉGÜK HELYZETÉNEK ALAKULÁSÁT AZ EMBEREK A MAROS-TISZA-RÉGIÓBAN?

– Hogyan alakult saját etnikai közösségének a helyzete 1989 óta az iskolaügy, az anyanyelvhasználat, a kulturális élet, a gazdasági élet és az emberi szabadságjogok területén? Romlott? Nem változott? Javult? – tettük fel a kérdést az anketában részt vevő, összesen 1230 személynek.

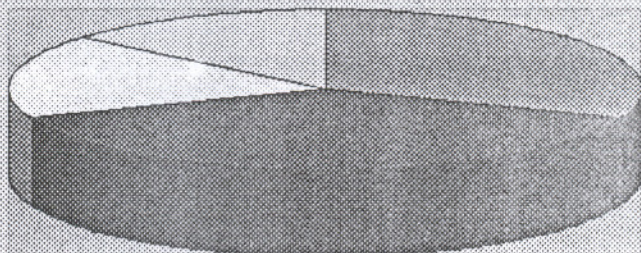
Lássuk előbb az 1997. évi régiókutatás eredményeit, majd vessük össze ezeket az adatokat a 2000–2001-ben megismételt vajdasági felmérés eredményeivel.

N=907

A saját etnikai közösség helyzetének értékelése a régió szintjén

	romlott		nem változott		javult		egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
az iskolaügy területén	280	31	341	38	153	17	133	14
az anyanyelvhasználat területén	184	20	483	53	151	17	89	10
a kulturális élet területén	292	32	346	38	160	18	109	12
a gazdasági élet területén	555	61	183	20	72	8	97	11
az emberi szabadságjogok területén	224	25	351	39	240	26	92	10

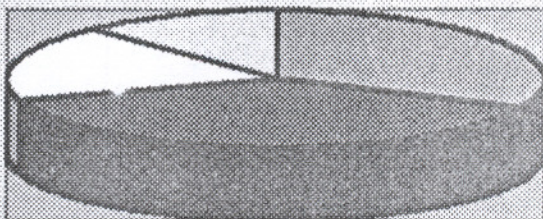
Az etnikai közösség helyzetének alakulása az iskolaügy területén

■ romlott ■ nem változott □ javult □ egyéb válasz

1. ábra

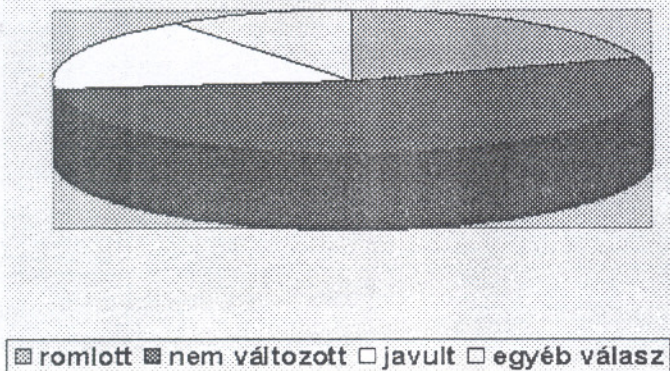
Az etnikai közösség helyzetének értékelése a kulturális élet területén

■ romlott ■ nem változott □ javult □ egyéb válasz

2. ábra

Az etnikai közösség helyzetének értékelése az anyanyelv-használat területén

3. ábra

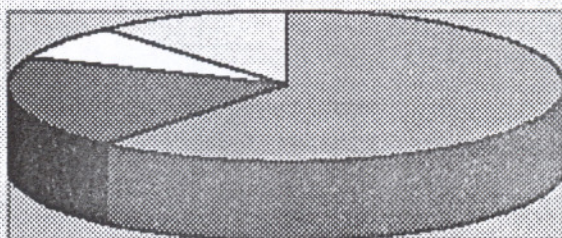
Az etnikai közösség helyzetének alakulására vonatkozó válaszok a régió népeinek a csalódottságára utalnak. A rendszerváltással az etnikai közösségek helyzete a korábbi állapotokhoz képest csaknem minden vizsgált mutató mentén romlott. A visszaesés különösen gazdasági és kulturális téren szembevetű: a válaszadók 61 százaléka véli úgy, hogy a gazdasági élet területén rosszabb a helyzet, mint volt 1989 előtt, 39 százaléka szerint nem változott, 8 százaléka szerint jobb, 11 százalék pedig nem tudta eldönteni.

A kulturális élet területén nem ilyen látványos a visszaesés, de azért jelentős. A válaszadók 33 százaléka szerint saját etnikai közösségének a helyzete romlott, 38 százalék szerint nem változott, 18 százalék szerint javult, 12 százalék pedig kitérő választ adott, illetve nem válaszolt.

Jelentős romlás figyelhető meg az iskolaügy területén is. A megkérdezettek 31 százaléka szerint rosszabb a helyzet mint volt, 38 százaléka szerint nem változott, 17 százaléka szerint javult, 14 százalék pedig nem nyilvánított véleményt.

Az anyanyelvhasználatot illetően a válaszadók több mint fele, 53 százaléka úgy véli, hogy a helyzet nem változott, 20 százaléka szerint romlott, 17 százaléka szerint javult, 10 százaléka pedig nem tudott vagy nem akart a kérdésre válaszolni.

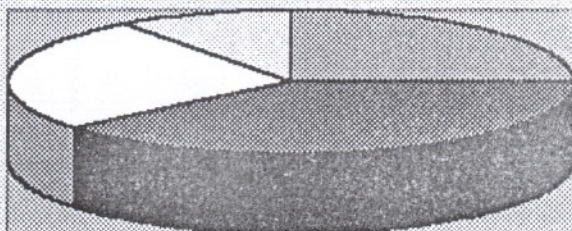
Az etnikai közösség helyzetének értékelése a gazdasági élet területén

■ romlott ■ nem változott □ javult □ egyéb válasz

4. ábra

Az etnikai közösség helyzetének értékelése az emberi szabadságjogok területén

■ romlott ■ nem változott □ javult □ egyéb válasz

5. ábra

Az emberi szabadságjogok területén sem számolhatunk be pozitív változásról, nagyjából ugyanannyian (25 százalék) válaszolták azt, hogy a helyzet romlott, mint amennyien (26 százalék) az ellenkezőjét állították, 39 százaléka szerint a helyzet nem változott, 10 százaléka pedig nem tudott a kérdésben állást foglalni.

A fentebb ismertetett eredmények alapján elmondhatjuk, hogy a rendszer-váltás az etnikai közösségek szempontjából korántsem orvosolta a vélhetően korábban is meglévő bajokat, hanem inkább súlyosbította azokat. Függetlenül attól, hogy a válaszadók véleménye mennyire pontos és tárgyilagos, azaz mennyire felel meg az objektív valóságnak, maga az a körülmény, hogy a megkérdezettek többsége csalódottságának ad hangot, s úgy érzi, hogy etnikai közösségének a helyzete romlott, etnikai konfliktusok veszélyére utal.

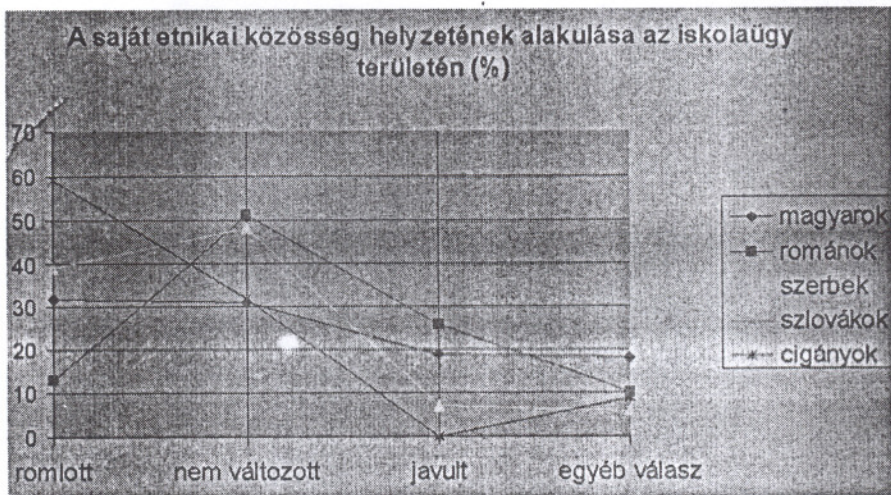
Bizonyára sokkal árnyaltabbá válik ez a kép, ha a régió egészére vonatkozó adatokat lebontjuk etnikai csoportokra, vagyis megnézzük, hogy konkrétan az egyes népek hogyan vélekednek közösségük helyzetének alakulásáról. Lássuk először a magyarokat.

N=474

Hogyan értékeli a magyarok saját etnikai helyzetük alakulását?

	romlott		nem változott		javult		egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
az iskolaügy területén	153	32	147	31	91	19	83	18
az anyanyelvhasználat területén	115	24	210	44	95	20	54	12
a kulturális élet területén	156	33	161	34	84	18	73	15
a gazdasági élet területén	273	58	87	18	49	10	65	14
az emberi szabadságjogok területén	131	28	150	32	134	28	59	12

A magyarok többsége úgy látja, hogy nemzeti közösségének a helyzete minden szinten romlott. A romlás a gazdasági élet területén a legkifejezettebb: a megkérdezettek 58 százaléka vélekedik így, 18 százaléka szerint nem változott, 10 százaléka szerint javult, 14 százalék pedig nem válaszolt.

6. ábra

A megkérdezett magyarok egyharmada (33%) azon a véleményen van, hogy saját etnikai közösségének a helyzete kulturális téren is romlott, egyharmaduk (34%) szerint nem változott, 18 százaléka szerint javult, 15 százalék pedig nem nyilatkozott.

Hasonló a helyzet az iskolaügy területén is. A válaszolók 32 százaléka szerint romlott, 31 százaléka úgy vélte, hogy nem változott, 19 százaléka szerint javult, 18 százalék nem tudott a kérdésben állást foglalni.

A megkérdezettek 24 százaléka szerint a helyzet az anyanyelvhasználat terén is romlott, szemben azzal a 20 százalékkal, akik szerint javult, a többség viszont – 44 százalék – azon a véleményen van, hogy a helyzet nem változott, 12 százalék pedig nem válaszolt.

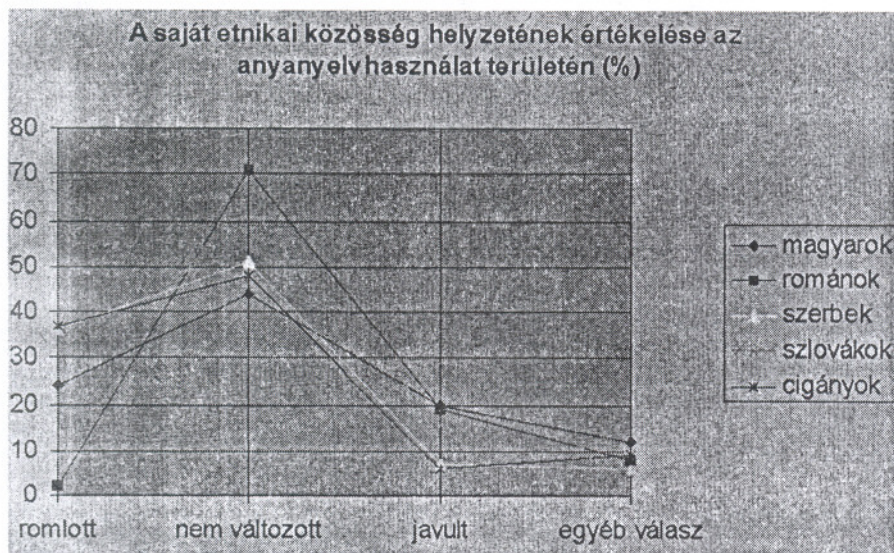
A rendszerváltással tulajdonképpen az emberi szabadságjogok területén sem történt előrelépés. A megkérdezettek 32 százaléka szerint a helyzet nem változott, 28 százalék szerint romlott, 28 százalék szerint javult, 12 százalék nem válaszolt. A válaszadók véleménye felettébb elgondolkodtató, hiszen 1989 előtt a térség mindhárom országában kommunista diktatúra volt, s ahhoz képest az emberi szabadságjogok területén tíz év után sem látnak az emberek jelentős elmozdulást.

N=136

Hogyan értékelik a románok saját etnikai helyzetük alakulását?

	romlott		nem változott		javult		egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
az iskolaügy területén	17	13	69	51	36	26	14	10
az anyanyelvhasználat területén	3	2	96	71	26	19	11	8
a kulturális élet területén	17	13	79	58	32	24	8	5
a gazdasági élet területén	72	53	44	32	15	11	5	4
az emberi szabadságjogok területén	0	0	57	42	74	54	5	4

Ellentétben a magyarokkal, a románok a változásokat illetően derűlátóak. Igaz, a megkérdezettek többsége azon a véleményen van, hogy a rendszerváltást követően az élet mit sem változott, a másként vélekedők között azonban

7. ábra

túlsúlyban vannak azok, akik szerint a helyzet – a gazdasági életet kivéve – minden területen inkább javult, mint rosszabbodott.

A legkedvezőbb változás az emberi szabadságjogok területén figyelhető meg. A megkérdezett románok közül nem akadt senki, aki a helyzet rosszabbodására panaszkodott volna: 42 százalékuk szerint a helyzet nem változott, 54 százalékuk szerint viszont javult, és a kérdésre csak 4 százalékuk nem válaszolt. Hasonlóan pozitív a kép az anyanyelvhasználatot illetően is: a válaszadók 2 százaléka panaszkodott a helyzet romlására, 71 százaléka szerint nem változott, 19 százalék szerint javult, 8 százalékuk nem válaszolt.

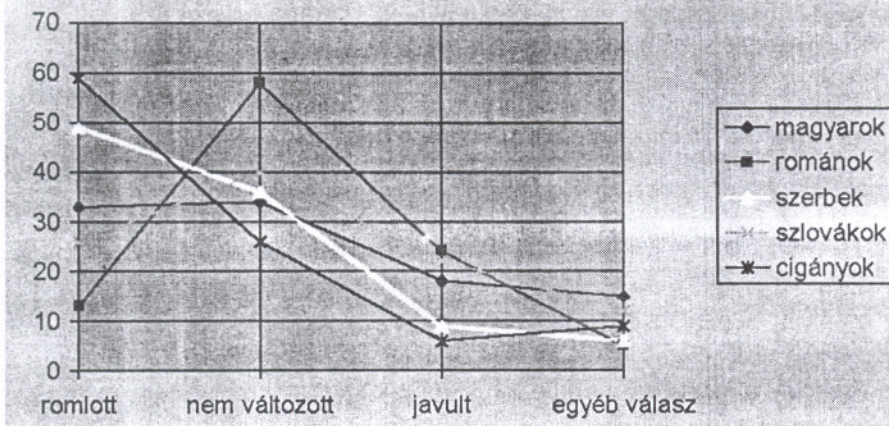
N=104

Hogyan értékeli a szerbek saját etnikai helyzetük alakulását?

	romlott		nem változott		javult		egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
az iskolaügy területén	41	39	50	48	7	7	6	6
az anyanyelvhasználat területén	37	36	53	51	8	7	6	6
a kulturális élet területén	51	49	38	36	9	9	6	6
a gazdasági élet területén	75	72	22	21	1	1	6	6
az emberi szabadságjogok területén	58	56	32	31	6	7	6	6

A szerbek a magyaroknál is borúlátóbbak. Válaszaik alapján úgy tűnik, hogy ők a rendszerváltás legnagyobb vesztesei, hiszen mindössze 1–9 százalék között van azoknak az aránya, akik szerint a helyzet bármely téren javult volna. Annál többen állítják azt, hogy a helyzet, bár különböző mértékben, de minden szinten romlott. A romlást illetően a következő sorrendet kapjuk: a legtöbb (72 százalék), a gazdasági élet romlására panaszkodtak, utána az emberi szabadságjogok hiányára (56 százalék), majd a kulturális élet hanyatlására (49 százalék), és végül az iskolaügy romlására (49 százalék). A románokhoz viszonyítva a szerbek körében csökkent azoknak a száma, akik szerint a helyzet nem változott.

A saját etnikai közösség helyzetének értékelése a kulturális élet területén (%)

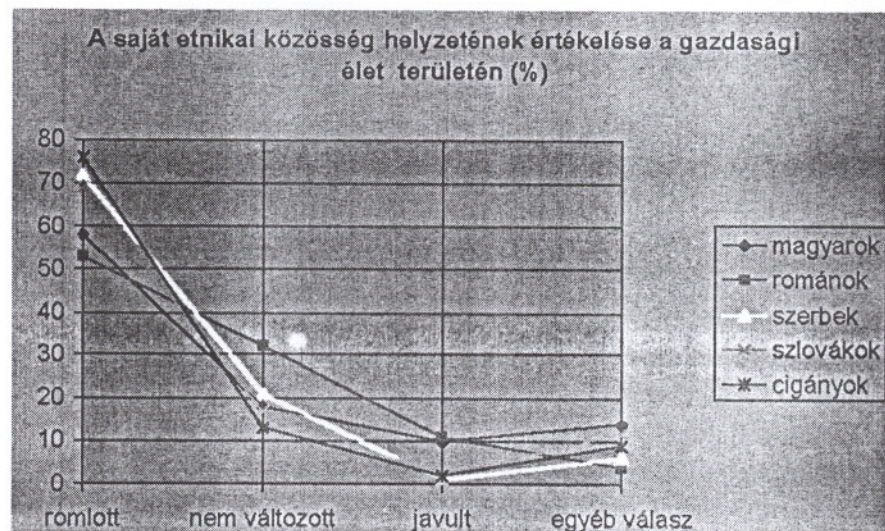
8. ábra

N=134

Hogyan értékelik a szlovákok saját etnikai helyzetük alakulását?

	romlott		nem változott		javult		egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
az iskolaügy területén	36	27	56	42	18	13	24	18
az anyanyelvhasználat területén	9	7	93	69	19	14	13	10
a kulturális élet területén	35	26	54	40	29	22	16	12
a gazdasági élet területén	93	69	23	17	2	2	16	12
az emberi szabadságjogok területén	4	3	95	71	18	13	17	13

A szlovákok többsége úgy véli, hogy etnikai közösségük helyzete nem változott, illetve inkább romlott, mint javult. A szlovákok között is a gazdasági helyzet romlására hivatkoznak legtöbben – 69 százalékuk, 17 százalékuk szerint a helyzet nem változott, és mindössze 2 százalékuk állította azt, hogy a gazdasági élet javult. Az iskolaügyet és a kulturális életet illetően néhány

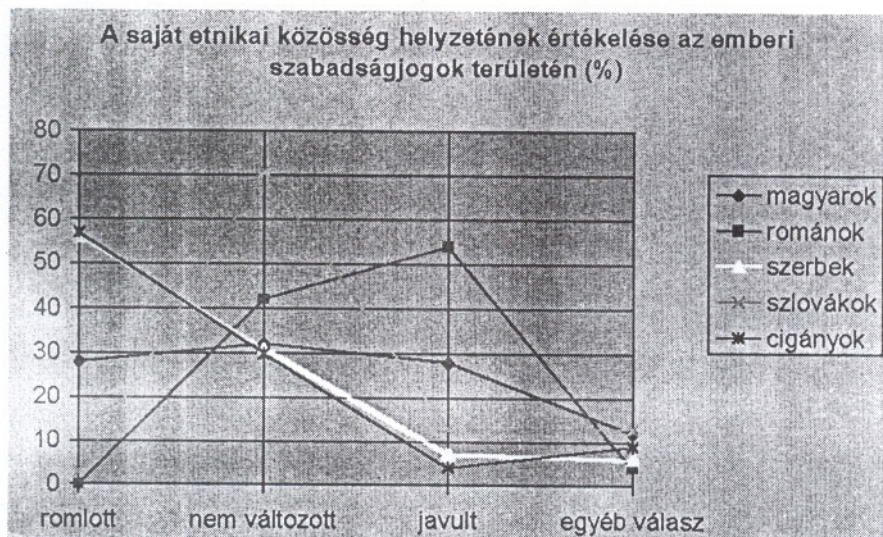
9. ábra

százalékkal többen vannak azok, akik szerint a helyzet romlott, mint akik a javulás mellett foglaltak állást. Meg kell jegyeznünk, hogy a szlovákok között volt a legmagasabb azoknak a száma (10–18 százalék), akik az etnikai helyzet értékelésére vonatkozó kérdéseinkre nem válaszoltak.

N=54

Hogyan értékelik a cigányok saját etnikai helyzetük alakulását?

	romlott		nem változott		javult		egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
az iskolaügy területén	32	59	17	32	0	0	5	9
az anyanyelvhasználat területén	20	37	26	48	3	6	5	9
a kulturális élet területén	32	59	14	26	3	6	5	9
a gazdasági élet területén	41	76	7	13	1	2	5	9
az emberi szabadságjogok területén	31	57	16	30	2	4	5	9

10. ábra

A cigányok szerint a romák helyzete a rendszerváltást követően az élet minden területén romlott. A romlás a cigányság esetében is gazdasági téren a legkifejezettebb. A megkérdezettek 76 százaléka szerint rosszabb a cigányok helyzete, mint 1989 előtt volt, 13 százaléka szerint nem változott, és mindössze 2 százaléka vélte úgy, hogy a gazdasági helyzetük javult. A válaszolók 59 százaléka szerint a cigányság helyzete romlott az iskolaügy területén is, 32 százaléka szerint nem változott, és nem volt közöttük senki, aki szerint a helyzet bármely csekély mértékben javult volna. Ugyanennyien (59%) állították azt, hogy az életük kulturális téren is romlott, 26 százaléuk szerint nem változott, és csak 6 százaléuk állította azt, hogy a helyzet ezen a téren javult. A megkérdezett cigányok több mint fele, 57 százaléka állította azt, hogy a romák helyzete az emberi szabadságjogok területén is romlott, 30 százaléuk szerint nem változott, és csak 4 százaléuk szerint javult. A válaszolók 37 százaléka szerint a cigányság helyzete az anyanyelvhasználat területén is romlott, ennél valamelyest többen, 48 százaléuk vélte úgy, hogy a helyzet nem változott, 6 százaléuk szerint pedig javult. A megkérdezett cigányok 9 százaléka egyik kérdésben sem tudott véleményt nyilvánítani.

VAJDASÁGI HELYZET A 2000. OKTÓBERI FORDULAT UTÁN

A projektum keretében lehetőségünk volt arra, hogy a Vajdaságra vonatkozóan összevessük az eredményeket a 2000. októberi fordulat előtti és utáni időszakra vonatkozó helyzetértékelést. Az adatok összevetéséből az derül ki, hogy a csalódottság 2000–2001-ben az 1997-es állapotokhoz képest fokozódott. A megkérdezettek között 10 százalékot sem éri el azoknak az aránya, akik szerint az élet (a rendszerváltást, majd az októberi fordulatot követően) bármely téren javult volna. Annál többen vannak azok, akik szerint a helyzet minden szinten romlott az iskolaügytől az emberi szabadságjogokig. A helyzet romlása terén a sorrend a következő: gazdasági élet 75, iskolaügy 52, emberi szabadságjogok 50, kulturális élet 46, anyanyelvhasználat 37 százalék.

N=624

A saját etnikai közösség helyzetének értékelése a Vajdaságban 2000-ben

	romlott		nem változott		javult		egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
az iskolaügy területén	164	52	129	40	10	3	15	5
az anyanyelvhasználat területén	118	37	171	54	13	4	16	5
a kulturális élet területén	147	46	128	40	29	9	14	5
a gazdasági élet területén	238	75	57	18	8	2	15	5
az emberi szabadságjogok területén	160	50	130	40	14	5	14	5

11. ábra

Ez a nagyfokú csalódottság magyarázatul szolgál a 2002. évi sikertelen szerbiai elnökválasztásokra. Amíg a politika nem kínál elfogadható alternatívát a polgárok számára, továbbra is számolni lehet a választások bojkottálásával.

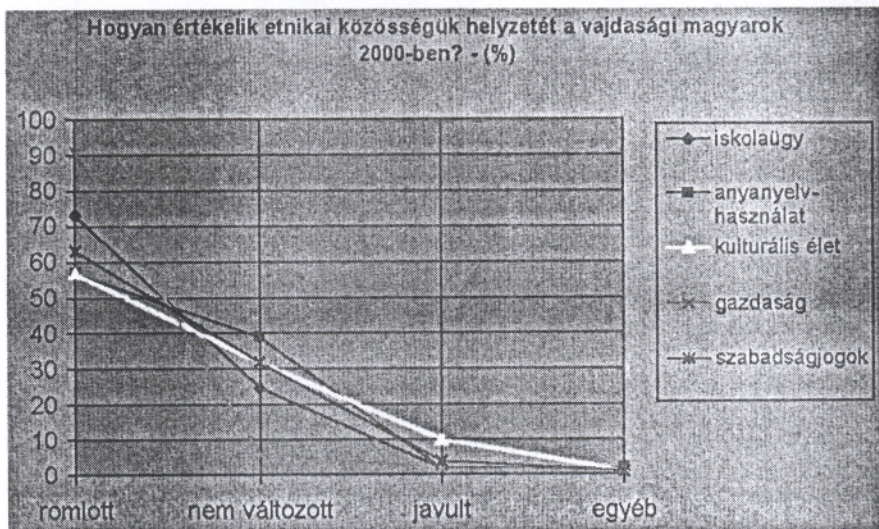
Figyelemre méltó körülmény, hogy az ankét résztvevői az emberi szabadságjogok területén sem számoltak be pozitív változásokról. A válaszadók 50 százaléka szerint a helyzet az októberi fordulatot követően a korábbi diktatúrához képest is romlott. A gazdasági helyzetről még rosszabb vélemények vannak, a megkérdezettek 75 százaléka szerint romlott, 18 százalék szerint nem változott, és csak 2 százalékuk szerint javult.

Az adatok fenti értékelése egyaránt tartalmazza a szerbek és magyarok válaszait, ami az esetleges etnikai különbségeket egybemossa. Az etnikai különbségek tisztánlátása érdekében célszerű külön elemzés tárgyává tenni a szerbek és a magyarok válaszait. Milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a két etnikai csoport között saját helyzetük megítélésében az élet különböző területein?

N=161

Hogyan értékeli helyzetük alakulását a vajdasági magyarok 2000-ben?

	romlott		nem változott		javult		egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
az iskolaügy területén	117	73	40	25	3	2	1	1
az anyanyelvhasználat területén	92	57	62	39	4	2	3	2
a kulturális élet területén	92	57	51	32	16	10	2	1
a gazdasági élet területén	145	91	9	6	4	2	2	1
az emberi szabadságjogok területén	102	63	51	32	6	4	2	1

12. ábra

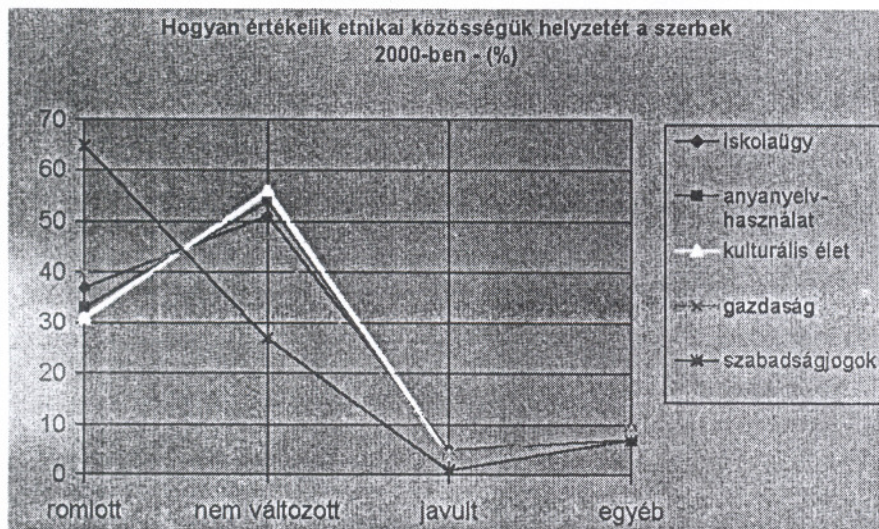
Ami a magyarokat illeti, többségük azon a véleményen van, hogy helyzetük az élet minden területén romlott, egyharmaduk szerint nem változott. A negatív válaszok aránya az egyes területekre vonatkozóan a következőképpen oszlik meg: az iskolaügy területén 73, az anyanyelvhasználat és a kulturális élet területén 57-57, a gazdasági élet területén 91, az emberi szabadságjogok területén 63 százalék. Javulásról szinte senki sem beszél, a pozitív vélemények

2 százalék körül mozognak, ami alatta marad a statisztikai hibahatárnak. Más szóval a megkérdezett magyarok közül senki sem lát semmiféle javulást. Kivételt talán csak a kulturális élet jelent, amennyiben a válaszadók 10 százaléka úgy véli, hogy a helyzet valamelyest javult ezen a téren (talán a magyarországi támogatásoknak köszönhetően?).

N=134

Hogyan értékelik helyzetük alakulását a vajdasági szerbek 2000-ben?

	romlott		nem változott		javult		egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
az iskolaügy területén	50	37	68	51	6	5	10	7
az anyanyelvhasználat területén	44	33	73	54	5	4	12	9
a kulturális élet területén	42	31	75	56	5	4	12	9
a gazdasági élet területén	53	40	63	47	6	4	12	9
az emberi szabadságjogok területén	87	65	36	27	1	1	10	7

13. ábra

A felmérésben részt vevő szerbek a magyarokhoz viszonyítva saját etnikai közösségük helyzetét illetően „mérsékeltebben borúlátóak”, amennyiben hozzávetőlegesen „csak” egyharmaduk szerint romlott a helyzet, többségük szerint viszont nem változott. A helyzet rosszabbodására vonatkozó válaszok az egyes területeket illetően a következőképpen oszlanak meg: iskolaügy 37, anyanyelvhasználat 33, kulturális élet 31, gazdaság 40, emberi szabadságjogok 65 százalék. Ami a helyzet javulására vonatkozó válaszok arányát illeti, az 1–5 százalék között mozog. Ebben a vonatkozásban ami a kulturális életet (4) és az emberi szabadságjogokat illeti, a szerbek a magyaroknál is borúlátóbbak, kulturális téren 4, az emberi szabadságjogok területén viszont mindössze 1 százalékuk lát javulást.

A két etnikai csoport közötti különbség leginkább abban nyilvánul meg, hogy míg a magyarok többsége úgy látja, hogy a helyzet a korábbi állapotokhoz képest romlott, egyharmaduk szerint pedig változatlan, a szerbek többsége úgy véli, hogy a helyzet nem változott, egyharmaduk szerint viszont romlott. Ez az egyharmados véleménykülönbség a dolgok állását illetően azonban „se nem oszt, se nem szoroz”. A legfontosabb kérdésben ugyanis, nevezetesen, hogy az élet egyetlen területén sem látnak javulást, teljes megegyezés mutatkozik a vizsgálatban részt vevő szerbek és magyarok között.

És még valami, amit talán itt szóvá kell tennünk. A vizsgálatban résztvevők nemcsak a gazdasági helyzet romlását fájlatják, hanem az emberi szabadságjogok terén való pozitív változásokat is hiányolják. Az emberi szabadságjogok biztosítását illetően sem a szerbek, sem a magyarok (egy-két ember kivételével) nem látnak semmiféle javulást. Ellenkezőleg, a magyarok 63, a szerbek 65 százaléka szerint a helyzet ezen a téren csak romlott. Ez a nagyfokú elégedetlenség azt bizonyítja, hogy a jogállamiság tiszteletben tartása nem jellemző az országra, amelyben általánossá vált a törvénytörő magatartás. A súlyos szociális gondok mellett talán éppen ez a jogbizonytalanság fenyegeti legjobban a térség stabilitását és az egyes etnikai csoportok közötti kapcsolatok alakulását.

Megjegyzés: A fenti írás részlet a nemzeti önismeret, a helyi identitás, a területi kötődés és az etnikumok közötti kapcsolatok vizsgálatával foglalkozó komplex kutatási anyagból. A felmérés a régió vegyes lakosságú településein – egy minden szempontból reprezentatív minta alapján – történt. A tanulmány az Arany János Közalapítvány támogatásával készült.